

«Stao no pao» eller «stå no på»?

Ao-lyden hjå to ungdomskull i Sogndal

Ragnhild Lie Anderson

Talemålsopptak med to ungdomsskulekull frå Sogndal, eitt i 2001 og eitt i 2016 med i alt 72 elevar, vert med 15 års mellomrom samanlikna med omsyn til realisering av den språklege variabelen /aʊ/ eller /ɔ/ i substantiv, verb og adjektiv. Også bakgrunnsvariablane kjønn, foreldrebakgrunn, klassetrinn og kva del av bygda informantane kjem frå, vert undersøkte for materialet samla. Resultata viser at alle desse bakgrunnsvariablane kan fungera som forklaringskrefter for korleis realiseringa av denne variabelen er fordelt blant informantane, og korleis dei vel å prata. Det å ha minst éin, men helst to foreldre frå Sogndal, ser ut til å vera eit viktig fellestrekk for dei som diftongerer. Å ha foreldre frå staden kan likevel ikkje predikera at dei nyttar denne varianten. Det vert i artikkelen argumentert for at dei unge heller gjer språklege val ut frå korleis dei vel å identifisera seg sjølve språkleg. Dette vert også stadfesta gjennom informantutsegner.

1 Innleing og bakgrunn

Du har sikkert høyrte uttrykket «stao no pao».¹ Det stammar frå ein songtekst laga til fotballaget Sogndal av Jan Inge Fardal og Per Kristian Indrehus i 1991. Uttrykket

¹ Takk til ph.d.-student Per Sigmund Sævik Bøe, UiB, for nyttige diskusjonar kring bearbeiding av talematerialet og til førsteamanuensis i statistikk Øyvind Salvesen, NTNU, for hjelp med det statistiske arbeidet. Dessutan takk til fagfellar som har kome med nyttige merknader til teksten.

strekker seg likevel langt utanfor berre å vera knytt til ein supportersong.² Det har etter kvart vorte eit uttrykk som har etablert seg og blir brukt som oppmuntring også innanfor mangt anna enn fotball – ikkje berre i Sogndal, men også andre stader i landet. *Ao*-lyden, som vert brukt i dette uttrykket, kan for ein sogndøl likevel trygt seiest å vera ein markør for Sogndal og sogndalsdialekten, for han er langt framme i medvitet hjå sogndøler når dei vert bedne om å koma med kjenneteikn på talemålet i Sogndal.

I denne artikkelen vil nettopp *ao*-lyden vera temaet. Kva skjer eigentleg med denne merkevara i dialekten? Er ho berre eit relik, eller lever ho vidare hjå dei unge som veks opp i bygda?³ Her vil to ungdomskull med 15 års mellomrom bli samanlikna. Det første opptaket med ungdomsskuleelevar vart gjort i 2001 med elevar som var fødde mellom 1985 og 1987. Det andre kullet vart intervjuet i 2016, og elevane her var fødde mellom 2000 og 2003.

Desse forskingsspørsmåla vil bli sentrale:

1. Kva kjenneteiknar realiseringa av *ao*-lyden hjå to ungdomskull frå Sogndal?
2. Korleis kan faktorane foreldrebakgrunn og kjønn ha innverknad på det som skjer?
3. Kva seier ungdomane sjølve om sogndalsdialekten generelt og *ao*-lyden spesielt?

Med 15 års mellomrom kan to ungdomskull frå ein bygdeby som Sogndal fungera som eit interessant laboratorium for å studera talemålsutviklinga i eit regionsenter i vekst. Både måten ungdomane realiserer dette språktrekket i eigen tale på, og kva dei seier om det og dialekten i Sogndal, vil det bli sett nærare på her. Ved hjelp av kvantitative metodar vil eg sjå nærare på korleis dette språktrekket varierer ut frå ulike sosiale variablar, særleg foreldrebakgrunn og kjønn. Dessutan vil eg meir kvalitativt med støtte i informantutsegner diskutera forhold som kan vera med på å seia noko om denne variasjonen. Eg støttar meg til Labov som hevdar at det er uråd å forstå språkendringar dersom ein ikkje også inkluderer det sosiale livet språkbrukarane er ein del av: «[...] social pressures are continually operating upon language, not from some remote point in the past, but as an immanent social force acting in the living present» (Labov 2010, 293).

² Det finst også eit eige fotballbrød på butikkane som det står «Stao no pao» på. Endåtil slagordet på bilane til Sogndal taxi, «Sit no pao», må vera utleia av dette uttrykket.

³ Øystein A. Vangsnes viste i 2008 til ei lita undersøking han hadde gjort av språket hjå ei gruppe tenåringer og ei gruppe på rundt 40 år frå Sogndal og hevda at *ao*-lyden i stor grad var vekke hjå dei unge (Heggheim 2008).

2 Tidlegare forskning på *ao*-lyden

Diftongering av norrøn *á* er tradisjonelt eit kjennemerke for heile sogneregionen frå indresognsmål (Luster, Lærdal og Årdal) til midtresognsmål (Aurland, Sogndal, Leikanger, Balestrand, Vik) og i tidlegare tider også delvis i ytre delar av Sogn (Lavik, Hyllestad og Gulen). Amund B. Larsen skriv at *a*-kvaliteten i diftongen er noko høgare i Indre Sogn, og at den siste delen av diftongen også kan ha noko ulik kvalitet i dei ulike delane av Sogn (Larsen 1926, 57).

Tradisjonelt er dette eit målmerke som er utbreidd i Sogn, på Voss og i Hardanger (Skjekkeland 1997, 49). Eit klassisk døme er det norrøne ordet <bátr>, som i desse talemåla er blitt til /baʊt/. Men i somme høve har også kort *a* truleg fått ei tidleg forlenging og er såleis komen med i diftongeringsprosessen, t.d. ved det norrøne ordet <akr>, som også har fått uttalen /aʊkær/ i dette området (Skjekkeland 1997, 46). Også Per Arvid Ølmheim skriv at denne diftongeringsuttalen er vanleg i alle sognemål både som lang og kort (Ølmheim 1983, 41).

I Hallvard Lid si masteravhandling frå Ullensvang (2015, 77) kom det tydeleg fram at *ao*-lyden ikkje lenger var eit typisk dialektmerke hjå dei unge informantane. Dei yngste informantane i materialet hans var ungdomar som gjekk i 10. klasse i 2014, dvs. at dei truleg var fødde rett før tusenårsskiftet. I denne årsklassen var *ao*-realiseringa nede på 2,2 % for heile gruppa. Årsklassen før dei, dei som var fødde mellom 1950 og 1979, hadde rett nok berre 29,5 % *ao*-realisering, men dette er likevel ei tydeleg språkending mellom dei to generasjonane.

Eit geografisk meir nærliggjande arbeid er masteroppgåva til Elinn Devold Myklebust, som studerte talemålet i industristaden Årdal i Indre Sogn (2012). Det er ikkje uventa at det i denne industribygda vil finnast mindre grad av diftongering enn i resten av Indre og Midtre Sogn. Men det er likevel overraskande at ho ikkje finn noko diftongering av gamalnorsk *á* i det heile hjå dei yngste informantane, som var i alderen 15–18 år og fødde mellom 1993 og 1996 (2012, 58, 80–81). Myklebust opererer rett nok også med ein mellomvariant /ɔʊ/, men heller ikkje denne varianten har dei yngste.⁴

At *ao*-lyden omtrent er borte på industristaden Årdal i Indre Sogn hjå dei yngste, vert også styrkt av funna i doktoravhandlinga til Randi Neteland. Det viser seg der at hjå dei åtte yngste informantane hennar, som alle er fødde etter 1979, er det berre éin som i det heile har innslag av diftongering, og då er det innslag av mellomvarianten /ɔʊ/, som utgjør 3,23 % av belegga hjå denne informanten (Neteland 2014, 382–383).

⁴ Denne mellomvarianten er ikkje aktuell i sogndalsmaterialet.

3 Bygdebyen og lokalsamfunnet Sogndal

Nedslagsområdet for undersøkinga er avgrensa til ungdomsskulen i hovudsoknet i Sogndal kommune. Bygda Kaupanger, som har eigen ungdomsskule, er ikkje med. Det er heller ikkje Fjærland, som vart del av Sogndal kommune i 2000. Derimot er grendene Norane og Dalen med av di dei også soknar til den same ungdomsskulen. I Norane har dei eigen skule fram til elevane skal byrja på mellomtrinnet, men i Dalen vart den siste grendeskulen, der borna gjekk fram til mellomtrinnet, lagd ned i 1989, slik at alle dalingar i dag også går på barneskulen Trudvang i hovudsoknet.

Tettstaden Sogndal vert ofte omtala som ein bygdeby. Her finst stort sett det same tilbodet du finn i ein by. Spørsmålet er likevel om ein kan oppfatta Sogndal som eit 'lokalsamfunn'? Marit S. Haugen og Mariann Villa (2016) diskuterer kva eit lokalsamfunn er. Det folkelege omgrepet er at det er ein stad der «alle kjenner alle» (Haugen og Villa 2016, 18). Dei kjem til at eit lokalsamfunn har nokre strukturelle og sosio-kulturelle dimensjonar som knyter folka der saman, og at det skjer gjennom sosiale nettverk, fellesskap, identitet, haldningar og verdiar (Haugen og Villa 2016, 18). Det som likevel er typisk for mange levande lokalsamfunn i dag, er at det er blitt eit heterogent miljø og ein stad der både lokale, nasjonale og globale tradisjonar og verdiar møtest.

Folketalsutviklinga for Sogndal kommune viser at det er ein kommune i vekst.⁵ Frå 4208 personar i 1960 var innbyggjartalet kome opp i 7337 i 2011 (Statistisk Sentralbyrå 2021).⁶ I 2001 var det 6647 innbyggjarar i bygda, og i 2016 heile 7839. Utover 70-talet vaks det fram store arbeidsplassar som Vestlandske salslag, lærarskule, distriktshøgskule og ungdomsskule. Gardsareal i sentrum vart omgjorde til byggjefelt. Mange av tilflyttarane kom frå nabobygder, men også andre delar av landet var representerte.

Sogndal vert rekna for å vera regionsenteret i Sogn. Her står tenesteytande næringar for om lag 2/3 av sysselsetjinga. I hovudsoknet av Sogndal ligg det ein ungdomsskule, ein vidaregåande skule, folkehøgskule og campus for Høgskulen på Vestlandet. Det regionalt forankra forskingsinstituttet Vestlandsforskning held også til her. Også andre sørvisnæringar, blant anna handelsnæringa, har vakse sterkt dei siste tiåra.

Talet på studentar som studerer i Sogndal, er meir enn dobla frå 1990-talet og fram til 2021, og dei opererer no med eit tal på 2300 studentar (Høgskulen på Vestlandet 2021). Mange studentar, men også arbeidsfolk, kjem til Sogndal av di Sogndal etter kvart er vorten ein populær stad for å driva med friluftsliv, som ofte handlar om fjord, fjell, klatring og snø. Også fotballaga Sogndal og Fjæra trekkjer til seg mange unge.

⁵ Det er her ikkje teke omsyn til den nye storkommunen Sogndal som frå 1.1.2022 også består av dei tidlegare kommunane Balestrand og Leikanger.

⁶ Fjærland med rundt 300 innbyggjarar vart innlemma i Sogndal kommune i 2000.

Sogndal er dessutan også ein fleirkulturell stad. Eit oversyn for den nye stor-kommunen i 2020 viser at over 70 innbyggjarar har innvandringsbakgrunn frå Tyskland og Somalia, over 100 innbyggjarar har bakgrunn frå Litauen, over 140 frå Polen og over 170 frå Eritrea (Statistisk Sentralbyrå 2021). I dette landskapet veks det opp nye sogndøler med foreldre som anten kjem frå eit anna land eller ein annan stad i Noreg og ikkje sjølve snakkar sogndalsdialekt. Borna til innflyttarar, uavhengig av kvar foreldra kjem frå, utgjer såleis i dag ein viktig del av det totale språksamfunnet i bygda, og difor er dei naturleg også med i denne undersøkinga av talemålet i Sogndal dersom dei har budd der sidan skulealder.

Eit oversyn over foreldrebakgrunnen til elevane ved ungdomsskulen i Sogndal skuleåret 2000/2001, viste at 27 elevar (17,6 %) av elevane hadde begge foreldra sine frå Sogndal, at 84 elevar (54,9 %) hadde éin av foreldra sine frå Sogndal, og at 42 elevar (27,5 %) ikkje hadde nokon av foreldra sine frå Sogndal (Haugen 2004, 15). Eit tilsvarende oversyn for elevane skuleåret 2016/2017 har eg ikkje, men det er svært sannsynleg at talet på elevar som har éin eller begge foreldra sine frå Sogndal, har sokke endå meir. Det viste seg å vera vanskelegast å rekruttera nok informantar frå den gruppa som hadde to sogndalsforeldre, og det kan tyda på at elevar med to sogndalsforeldre totalt sett er blitt endå færre i 2016 enn i 2001.

Alle kjenner nok ikkje lenger alle i Sogndal, men ein ungdomsskule med to eller tre parallellar er likevel ikkje større enn at alle som går på ungdomsskulen, har god oversikt over kven dei andre elevane ved skulen er. Ein vanleg ungdom i Sogndal har såleis også bra oversyn over dei som er to år eldre eller yngre.

4 Språkblanding

Sogndal er ikkje noko industrisamfunn, men likevel er blandinga av folk som bur i denne bygda, så pass samansett at det er naturleg å sjå på det som ei smeltegryte der mange språk møtest. Randi Neteland byggjer på Salikoko Mufwene (2001, 18) sitt omgrep 'feature pool' og bruker sjølv omgrepet 'språkpot' om alle alternative former som språkbrukarane har tilgang til. Individida kan deretter velja blant alle desse formene, og ein ny talemålsvarietet kan oppstå (Neteland 2014, 112–113). Trass i at Neteland rett nok er oppteken av den språkblandinga og språkutviklinga som skjer i eit industrisamfunn, der den massive innflyttinga og omveltinga skjedde frå ein generasjon til den neste, meiner eg også ein stad som Sogndal, som har hatt massiv innflytting over lengre tid, kan begynna å oppleve ei språkblanding som kan minna om ein slik språkpot.

Det er heller ikkje nokon grunn til å tenkja seg at dei endringane som skjer i bygdebyen Sogndal, er så mykje annleis enn det som skjer i eit bysamfunn. Stian Hårstad og

Toril Opsahl (2013, 22) hevdar at dei siste tiåra har me fått ei samfunnsmessig urbanisering som nærast har viska ut skilnadene mellom byar og bygder. Dei bruker omgrepet 'avtradisjonisering' om det som gjer at enkelte individ i stor grad er fristilte frå bindingar og normer som tidlegare såg ut til å gå i arv, dvs. som ein meir eller mindre blei fødd inn i, dersom ein kom frå eit lite bygdesamfunn. Dei sosiale kontrollmekanismane og sanksjonane er blitt svakare, og den einskilde kan såleis stå friare også når det gjeld å velja eige språk. Dei seier også at det har skjedd ei 'avlokalisering' (Hårstad og Opsahl 2013, 26), som betyr at same kvar me bur i landet, så har me stort sett tilgang til det same utvalet av materiell, sosial og kulturell kapital. Dette kan også innebera at dei unge får tilgang til eit urbant språkmiljø om dei ikkje bur i ein storby, og at det vert lettare for ungdom å gå vekk frå tradisjonelle trekk og heller sjølve velja korleis dei vil prata, ut frå ein brei og overlokal meny dersom dei ønskjer det.

Borna som veks opp i Sogndal, har ein heimearena, deretter gjerne ein barnehagearena, der først dei tilsette, men deretter jamaldringsgruppa truleg får større og større påverknad. Edit Bugge hevdar at born er utsette for mange språklege inputtkjelder (2016, 64). Når barnet alt tidleg er deltidsmedlem i fleire praksisfellesskapar, kan det verta utsett for dobbelsosialisering alt frå eittårsalderen, dvs. når dei fleste startar i barnehagen (jf. Bugge 2016, 70). Seinare vert skule- og fritidsarenaene viktige møteplassar for dei som veks opp. I 2004 (jf. Haugen 2004) kunne det sjå ut til at det fanst minst to parallelle språkretingar borna i Sogndal kunne velja: anten eit språk som hadde mange tradisjonelle sogndalstrekk, eller eit språk som var prega av mange nyare variantar. Den første strategien vart stort sett vald av personar som hadde eit tett nettverk av innfødde sogndøler rundt seg, dvs. born som vaks opp og hadde mykje kontakt med foreldre, besteforeldre, tanter og onklar og andre slektingar eller venner med sogndalsbakgrunn. Den andre strategien såg ut til å prega språket til dei som hadde kontakt med mange med tilflyttarbakgrunn, og som gjerne sjølve hadde liknande bakgrunn. Eg har i dag eit tydeleg inntrykk av at innfødde sogndøler og innflyttarar stadig får tettare kontakt med kvarandre, og at dei har funne meir og meir saman både gjennom skule, arbeid og fritid.

Dersom tilflyttarmassen med annan dialektbakgrunn vert stor nok, er det sannsynleg at dei også er med på å påverka dialekten på staden (jf. Sandøy 2016, 70). Resultatet kan lett bli større språkblanding hjå dei unge, og dei tradisjonelle sogndalsformene kan vera utsette for endring. Viss sogndøler med lange slektsrøter på staden ikkje lenger utgjer noko fleirtal i bygda, vil også den samla mengda av ordformer vera større for dei unge som lærer seg å snakka.

5 Identitet

Scott F. Kiesling (2013, 345) gjev ein definisjon av identitet som eg finn meningsfull og vil støtta meg til:

Identity is a state or process of relationship between self and other; identity is how individuals define, create, or think of themselves in terms of their relationships with other individuals and groups, whether these others are real or imagined.

Kiesling er litt seinare (2013, 346) inne på at identitet blir gjeven verdi i møte med andre sin identitet i høve til faktorar som kan gå på likskap eller ulikskap, affinitet, attraksjon eller ønske, solidaritet, hierarki, makt, status og lagdeling. Slik eg tolkar dette, kan alle desse faktorane vera sider ved eit anna individ som ein anten finn attråverdige, eller som ein tek avstand frå. Når individ anten medvite eller umedvite oppfattar seg sjølve som del av ei større gruppe som har liknande eigenskapar som dei sjølve, vert identiteten gjort sosial. Viss det t.d. er slik at ungdomar i Sogndal oppfattar at ein spesiell måte å snakka på gjev assosiasjonar mot noko ikkje-språkleg, kjem det an på om det er ein måte å prata på dei sjølve vil vera ein del av eller ikkje. Den personlege viljen når det gjeld val mellom språklege former som sameksisterer, er også noko Mufwene (2001, 16) er oppteken av: «Another important difference is the intervention of will in linguistic behavior, such as conscious decisions to speak like, or differently from, some other specific speakers, for reasons of identity». Dette kan såleis vera avgjerande for språklege val som inneber konvergens eller divergens.⁷

6 Betydninga av foreldrebakgrunn

Mange sosiolingvistiske granskingar har vist at born med innfødde foreldre og born med innflyttarforeldre utviklar ulike variantar av talemålet på ein stad. Det viser seg at det er den første gruppa som har høgast frekvens av dei talemålsvariantane som tradisjonelt vert assosierte med den lokale staden (Bjørkum 1974; Haugen 1998, 2004; Stokstad 2007; Sævik 2000; Aasmundstveit 2008). Det vert i sosiolingvistisk samanheng operert med litt ulike aldrar for kor gamle dei unge bør vera for å vera i stand til å meistra eit språktrekk. Fonologiske trekk vert vanlegvis rekna som meir kompliserte å tileigna seg enn morfologiske og syntaktiske trekk, så «aldersgrensa» for desse vert ofte ein del lågare. Dei fleste set grensa ein stad frå 5–6-årsalderen til kring 12 år for dei fonologiske trekka (jf. Bugge 2019, 70).

⁷ Sjå t.d. Auer og Hinskens (2005, 335–357) for meir om akkommodasjon og språkending.

Bugge diskuterer i artikkelen «Foreldre, «filteret» og språkbrukeren» (2019) kva innverknad foreldra og den tidlege språksosialiseringa i heimen har å seia for språk-systemet til unge språkbrukarar. Ho er oppteken av om det er trekk frå den tidlege språkinnputten frå foreldra som legg føringar for kva ein person *greier* å tileigna seg, og kva hen *vel* å bruka av språktrekk som finst i dialektlandskapet utanfor heimen der ein del språktrekk kan vera sosialt lada (jf. Bugge 2019, 64).

Ao-lyden er eit fonologisk trekk, men kan ikkje seiast å vera eit trekk som er fonologisk avansert å uttala. Alle informantar klarer greitt å herma denne lyden sjølv om dei ikkje bruker han til vanleg i eige talemål. Dette er ein diftong som vert produsert som ei samansmelting av ein open, urunda, bakre *a*-kvalitet med ein trong, runda bakre *o*-kvalitet. Resultatet vert til ein bakre diftong (jf. Haugen 2004, 30–31). Lengda på vokalglidinga kan variera mykje frå person til person. Ei gliding med tydeleg artikulatorkisk *a*-lyd i starten og *o*-lyd til slutt utgjer ei lang gliding og vert av mange oppfatta som å snakka «breitt». Utydeleg artikulasjon kan oppfattast som ei så kort gliding at det stundom kan vera vanskeleg å oppfatta diftongen. Dette siste kan samstundes også vera ein bevisst strategi, dvs. ein måte å gjera det uklart om ein diftongerer eller ikkje.

I dag er det vanleg at ungar byrjar i barnehagen rundt eittårsalderen. Det betyr at ungar nokså tidleg i livet får kontakt med den språklege variasjonen som finst utanfor heimen. I eit samfunn som Sogndal med stor tilflytting vil såleis barnehagen vera ein arena der borna tidleg også vert presenterte for språkbrukarar som snakkar annleis enn dei heime. Sjansen til å *greia* å uttala *ao*-lyden eller til å *velja* dette språktrekket eller ikkje kan på denne måten smelta saman for dei unge som veks opp i Sogndal når dei sannsynlegvis møter ein språkpotte som har begge delar. For å etterprøva desse påstandane vil det under resultatdelen vera interessant å sjå nærare på i kva grad dette språktrekket også er representert blant ungdomar som har innflyttarforeldre.

7 Metode og datamateriale

Fleire forskarar har vore nyfrikne på å finna ut om det er råd å måla talemålsendringar på ein stad over tid. Det er vanlegvis to framgangsmåtar. Den eine måten er å gjera ein gjensitt til same staden og rekna med at dei to informantutvala kvar for seg er representative for populasjonen og såleis samanlikna eit samfunn gjennom tilsynelatande tid (trendstudiar). Dette har t.d. vore gjort hjå Steinsholt i Hedrum 1938/39 og i 1968/69 (Steinsholt 1964, 1972), med opptak hjå Nordberg og Sundgren i Sverige i 1967/68 og 1996 (Sundgren 2009), hjå Haugen i Sogndal (Haugen 1998; 2004) og gjennom dei

mange studiane i Dialektendringsprosessar⁸ for t.d. Bergen (Doublet 2012; Nornes 2011; Hassel 2019), Øygarden (Villanger 2010), Midøya (Fossheim 2010) og i Industri-stadprosjektet⁹ for t.d. Årdal (Myklebust 2012; Neteland 2014).

Den andre innfallsvinkelen er å studera dei same informantane på nytt og sjå om individa har endra språket sitt gjennom livet, altså studera språket i verkeleg tid (panel). Sundgren sitt arbeid i Sverige innebar også gjenopptak av 13 panelinformantar (Sundgren 2009). Slike studiar har også med færre individ vore utførte gjennom dei ulike studiane under Dialektendringsprosessar (Doublet 2012; Nornes 2011; Hassel 2019; Villanger 2010; Fossheim 2010). Hernes har gjort ein litt større studie av dette for informantar frå Os (2006).

I samband med doktorgradsarbeidet mitt gjorde eg i 2001 opptak av talemålet hjå 36 uttrekte ungdomsskuleelevar (13–16 år) ved Sogndal ungdomsskule. Hausten 2016 gjorde eg eit tilsvarande opptak av talemålet hjå 36 nye ungdomsskuleelevar i same alder ved same skule (no Kvåle skule). Dette vert såleis ein større trendstudie der informantane er henta frå det same alderssegmentet og frå den same livsfasen, tidleg ten-åringstid. Dei to materiala er samla inn på same måte. Temaa har dreia seg om fortid, notid og framtid i Sogndal, og samtalanane har føregått på skulen der to og to ungdomar som kjenner kvarandre, har sete saman med den same intervjuaren. Dette sikrar i høg grad at det innsamla materialet er samanliknbart. Skuleåret 2000/2001 var det i alt 142 elevar ved ungdomsskulen, og utvalet svarar såleis til vel 25 % av alle elevane. Skuleåret 2016/2017 var det totalt 241 ungdomsskuleelevar. Utvalet svarar såleis til om lag 15 % av heile dette ungdomskullet. Dette sikrar også at dei to utvala vil vera nokså representative for ungdomane i Sogndal sitt talemål i dei to periodane.

Kravet til informantane var at dei sjølve har vakse opp, dvs. budd, i Sogndal sidan skulestart. Dei er rekrutterte ut frå kjønnsbalanse og foreldrebakgrunn (2, 1 eller 0 foreldre frå Sogndal). Såleis kan det blant desse også finnast informantar som har eit talemål som ikkje høyrer ut som eit sognemål. Blant informantane i 2001 er det to informantar som har éin av foreldra frå utlandet, medan det i 2016 er to informantar som

⁸ Dialektendringsprosessar var eit NFR-finansiert forskingsprosjekt leia av Helge Sandøy ved Universitetet i Bergen i perioden 2008–2019, der føremålet var «å utvikle innsikt i moderne dialektendringsprosessar og forholdet mellom samfunnsendring og språkendring.» (Sandøy, Akselberg og Kristoffersen, upublisert manuskript, sist endra 2008).

⁹ Språkutvikling på industristader er eit NFR-finansiert forskingsprosjekt som vart leia av Gunnstein Akselberg 2010–2012 og deretter av Helge Sandøy 2012–d.d. ved Universitetet i Bergen, der hovudmålet er «[...] å kartlegge språkutviklinga dei siste hundre åra på fire industristader på Vestlandet for på den måten å vinne meir presis innsikt i vilkår for språkendring.» (Hildremyr mfl., upublisert manuskript, sist endra 2010).

har begge foreldra frå utlandet. Informantkrava dannar utgangspunkt for informantinndelinga. Materialet har i alt 72 informantar og ser deskriptivt ut som i tabell 1.

Kull	Kjønn	Foreldrebakgrunn	Delområde	Klassetrinn
2001: 36	K: 18 M: 18	0fS: 12	Fjøra: 23	8. klasse: 16
		1fS: 12	Dalen: 4	9. klasse: 9
		2fS: 12	Norane: 9	10. klasse: 11
2016: 36	K: 19 M: 17	0fS: 13	Fjøra: 31	8. klasse: 16
		1fS: 11	Dalen: 3	9. klasse: 8
		2fS: 12	Norane: 2	10. klasse: 12

Tabell 1. Oversyn over datamaterialet

Ved hjelp av Talebanken,¹⁰ eit digitalt forskingsarkiv (korpus) der talemålstranskripsjon av alle opptaka vert lagde inn og kopla saman med lydfilene, kan ein gjera gode kvantitative språklege analysar (fonetisk, morfologisk, leksikalsk) og kopla dei språklege variablane mot sosiolingvistiske bakgrunnsopplysningar (t.d. kjønn, oppvekststad i bygda, foreldrebakgrunn, yrka og utdanninga til foreldra).

I denne undersøkinga er det søkt på belegg av *ao*-lyden i substantiv, verb og adjektiv hjå informantane, og i alt kom det opp 4047 belegg som anten vart realiserte med ein *ao*-lyd eller ein *å*-lyd.¹¹ Belegg som var utydelege,¹² som ikkje har mogeleg variasjon eller hadde andre variantar,¹³ er då tekne vekk. Ved å vektleggja dei store ordklassane er det stort sett realisering i trykk tung posisjon som vert kartlagt. Realisering av *ao*-lyd i preposisjonar og adverb, der vokalen ofte står trykklett, som t.d. i <på> og <då>, og som ville vore dei mest frekvente orda med denne variabelen og aleine kunne stått for 40 % av alle belegga, er altså ikkje tekne med. Av den grunn sikrar ein også i større grad at ein har klart å fanga opp nyansane under kodinga, for i trykklett posisjon, som t.d. i preposisjonar <på> eller adverb <då>, kan det vera vanskeleg å oppfatta om det er ein *ao*-lyd. Heller ikkje morfologisk *ao*-lyd som i bunden form av linne hokjønnsord, t.d. <jenta>, er med i denne analysen.

¹⁰ <https://clarino.uib.no/korpuskel/corpus-list?collection=Talebanken>

¹¹ Søkjestrengen for å henta ut data i Talebanken på *ao*-lyd eller *å*-lyd såg slik ut: Søk:[features = (“verb” | “subst” | “adj”) & annotation = “.*F49.*”] :: dialect = “Sogndal” & interviewer-p = “Nei”

¹² I tilfelle der verbet står trykklett, t.d. føre trykk tung partiklar, for eksempel «No må du gå på!» kan vera eksempel på at diftongen i verbet kan verta vanskeleg å oppfatta.

¹³ Nokre substantiv, t.d. <skåp> vert også ofte realiserte med /a/, og denne varianten vert såleis ikkje fanga opp i denne undersøkinga.

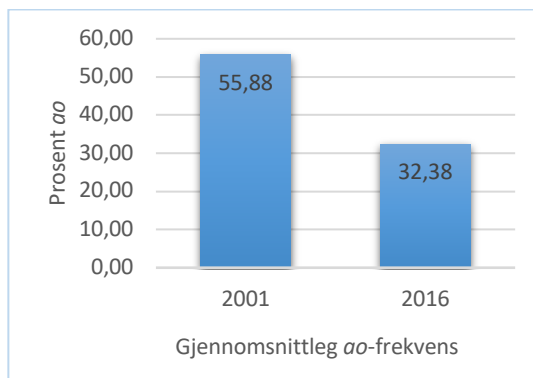
Den informanten som har færrest belegg, har 12 førekomstar, og den som har flest, har 135 førekomstar. Eitt av dei mest frekvente orda ser ut til å vera verbforma <går>, medan <år> og <måte> er dei mest frekvente substantiva, og <åttande> det mest frekvente adjektivet i materialet.

Med opptakslengd på 35–58 minutt hjå i alt 36 informantpar må dette seiast å vera eit nokså stort sosiolingvistisk materiale. Lengda på opptaka frå 2001 vekslar mellom 35,25 min. for det kortaste og 48,44 min. for det lengste, medan opptaka frå 2016 gjennomgåande er litt lengre og ligg i lengd frå 48,54 min. for det kortaste til 58,39 min. for det lengste.

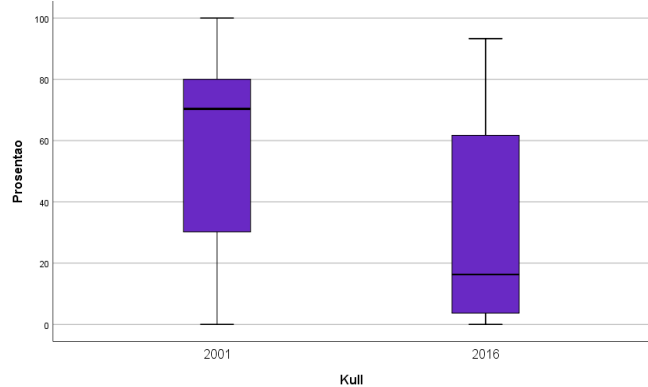
8 Resultat

8.1 Statistiske analysar

Dei 4047 belegga fordeler seg med 1675 belegg for *ao*-varianten og 2372 belegg for *å*-varianten. Utrekningane er gjorde på personnivå, dvs. at kvar person, og ikkje kvart belegg, er vekta likt og tel like mykje innanfor gruppa si. På denne måten unngår ein at gruppesnitta vert skeive ved at ein person med mange belegg tel meir enn ein person med færre belegg. Den statistiske bearbeidinga er utført i SPSS 27.

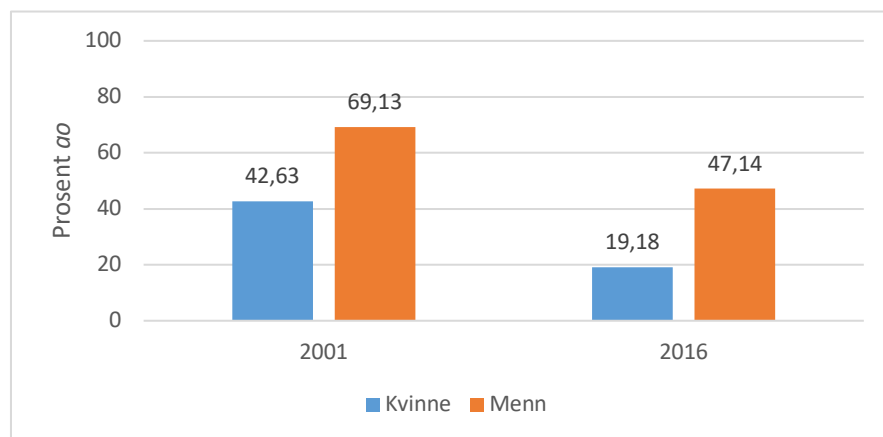
Figur 1. Søylediagram som viser gjennomsnittleg *ao*-frekvens etter kull

Figur 2. Boksdigram som viser median *ao*-frekvens (den midtre verdien) etter kull

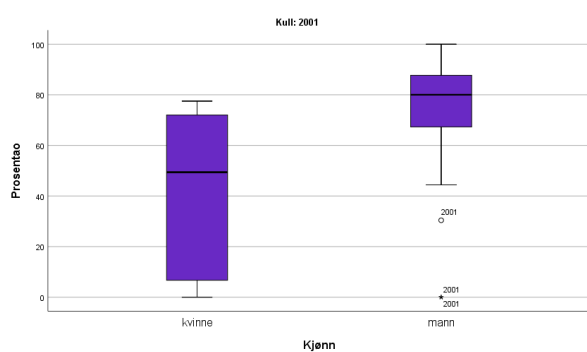
Ei visualisering av diftongeringa hjå dei to ungdomskulla viser at skilnadene er tydelege. I ungdomskullet frå 2001 viser figur 1 at vel halvparten av alle elevane (55,9 %) brukte *ao*-lyden i substantiv, verb og adjektiv, medan det i 2016 er berre om lag 1/3 av elevane (32,4 %) som bruker denne lyden i desse sentrale ordklassane. Boksdigrammet i figur 2 gjev oss informasjon om øvre og nedre verdi, dvs. den totale spreinga. Den går frå 0 til 100 % bruk av *ao*-lyd i 2001-kullet, men ingen når heilt opp til 100 % i

2016. Øvre og nedre kant i rektangla viser første og tredje kvartil. Figuren viser at 25 % av informantane ligg ein stad mellom 70 og 80 % for 2001-kullet. For 2016-kullet ligg medianverdien på ca. 17 %. Det er altså tydeleg at *ao*-lyden har tapt terreng frå det eine til det andre ungdomskullet.

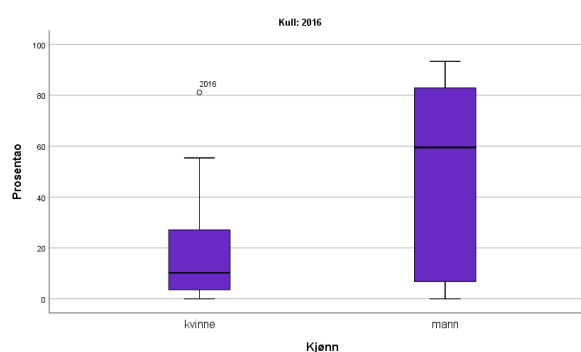

Figur 3. Gjennomsnittleg *ao*-frekvens knytt til kjønn i 2001 og 2016

Ei inndeling etter kjønn for kvart av kulla viser klare skilnader mellom kjønna både i 2001 og i 2016 ved at gutane har mykje høgare bruk av *ao*-lyden enn jentene. Figur 3 viser at gjennomsnittet har gått klart ned for gutane, frå 69,13 % i 2001 til 47,14 % i 2016, men også for jentene, frå 42,63 % i 2001 til 19,18 % i 2016. Gutane har altså ein samla reduksjon på rundt 22 % og jentene ein reduksjon på rundt 23 % mellom dei to ungdomskulla.

Figur 4. Boksdiagram som viser medianverdiar for kvinner og menn for kullet i 2001

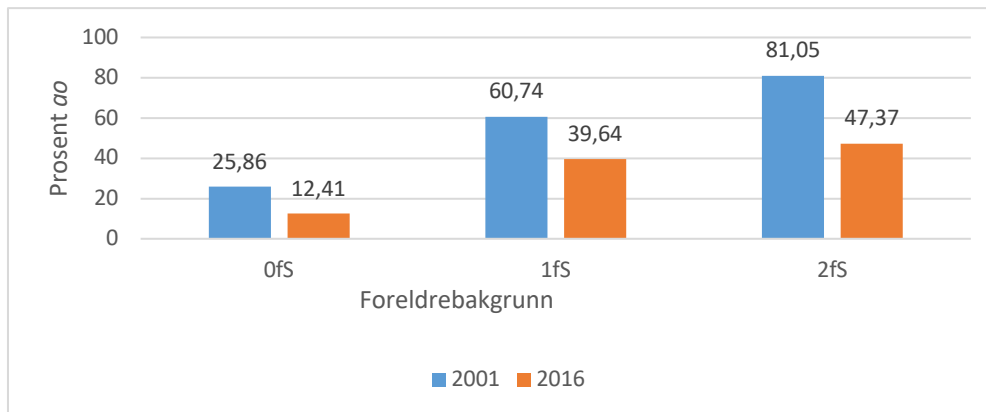

Figur 5. Boksdiagram som viser medianverdiar for kvinner og menn for kullet i 2016

I 2001 ligg den totale spreinga for jentene mellom 0 og ca. 78 %, medan ho for gutane ligg mellom ca. 45 % og 100 %. Det finst då også tre uteliggjarar blant gutane, der to ligg på 0 % og éin på 30 %. No ligg medianverdien for jentene på rundt 50 %, medan

gutane ligg på 80 %. I 2016 går den totale spreinga for jentene frå 0 % til ca. 55 %, og medianverdien har sokke til rundt 10 %. Det finst rett nok éin uteliggjar blant jentene, dvs. éi jente som har ein *ao*-prosent som ligg rett over 80 %. For gutane går den totale spreinga no frå 0 til 90 %, men medianen ligg på 60 %. Begge kjønn bruker såleis færre *ao*-former i 2016 enn i 2001. Jentegruppa går frå mykje interindividuell variasjon til lite, medan gutane går frå lite interindividuell variasjon til mykje.

Det kan også vera interessant å sjå om det har skjedd noko med dei ulike foreldre- bakgrunnskategoriene mellom 2001 og 2016. Elevane er delte inn i tre grupper: ingen foreldre frå Sogndal (0fS), éin forelder frå Sogndal (1fS) og to foreldre frå Sogndal (2fS).

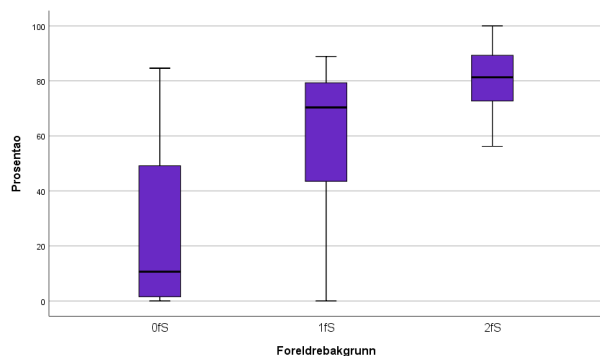

Figur 6. Gjennomsnittleg *ao*-frekvens knytt til foreldrebakgrunn i 2001 og 2016

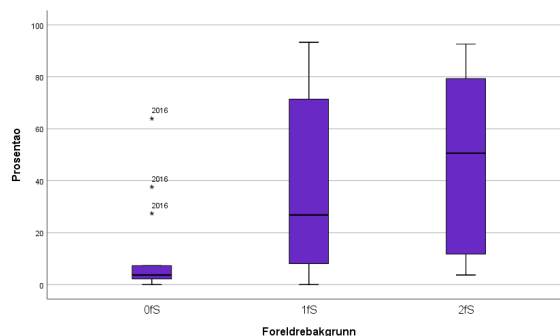
Figur 6 leiver ingen tvil om at den gjennomsnittlege *ao*-prosenten har gått kraftig tilbake hjå ungdomane i Sogndal frå 2001 til 2016 uavhengig av foreldrebakgrunn. Det er naturleg nok dei som har begge foreldra sine frå Sogndal, som har høgast *ao*-frekvens både i 2001 og i 2016, men det ser ut til at skilnadene i *ao*-frekvens mellom ungdomar som har éin eller begge foreldra frå Sogndal, har blitt mindre i 2016 enn han var i 2001.

Viss me går litt bakom tala for foreldrebakgrunn, ser me av figur 7 og 8 at det er klare skilnader i gruppesnitt mellom dei som har 2, 1 eller 0 foreldre frå Sogndal når det gjeld *ao*-uttale både i 2001 og i 2016. Medianverdien i 2001 for 0fS ligg på rundt 10 % og har sokke til rundt 5 % i 2016, men her finst det også tre uteliggjarar som har verdiane 25 %, 38 % og 63 %. For 1fS har medianverdien gått frå rundt 72 % i 2001 til rundt 25 % i 2016. Gruppe 2fS har også sokke og gått frå ca. 81 % i 2001 til 50 % i 2016.

Sjølv om det nettopp er dei tre kategoriene kull, kjønn og foreldrebakgrunn som har jamnast gruppestorleik, vil eg også samla sett sjå korleis klassesteg og delområde verkar inn og gjev forklaringskraft eller påverkar materialet.

Figur 7. Boksdiagram som viser fordelinga og median ut frå dei tre foreldrebakgrunnsgruppene i 2001

Figur 8. Boksdiagram som viser fordelinga og median ut frå dei tre foreldrebakgrunnsgruppene i 2016

Variablar	Beta	Konfidensintervall	p-verdi
<i>Kull</i>			
2001 (referanse)			
2016	-18,094	-29,100 – -7,089	0,002
<i>Kjønn</i>			
Gut (referanse)			
Jente	-23,127	-33,994 – -12,259	0,001
<i>Foreldrebakgrunn</i>			< 0,001
2fS (referanse)			
1fS	-13,091	-26,160 – -0,022	0,050
0fS	-39,631	-52,891 – -26,371	< 0,001
<i>Delområde</i>			0,022
Fjøra (referanse)			
Dalen	12,916	-5,739 – 31,572	0,171
Norane	21,501	5,577 – 37,424	0,009
<i>Klassetrinn</i>			0,007
10. klasse (referanse)			
9. klasse	-18,377	-32,945 – -3,808	0,014
8. klasse	-19,522	-32,176 – -6,868	0,003

Tabell 2. Resultat frå ein multivariat lineær regresjonsanalyse for fem uavhengige variablar i høve til realisering av *ao*-lyd i substantiv, adjektiv og verb ($R^2 = 0,634$)

Tabell 2 viser resultat frå ein multivariat lineær regresjonsanalyse. Det er den gjennomsnittlege *ao*-prosenten for kvar av dei 72 informantane som blir samanlikna, slik at alle informantar uavhengig av tal på belegg, tel like mykje. I denne analysen kjem det fram at den samla forklaringskrafta til dei fem uavhengige variablane (prediktorane) er på 63,4 %, dvs. at desse fem variablane samla i høg grad har innverknad på i kva grad informantane realiserer *ao*-lyd eller ikkje.

Dei gruppene som er oppførte som referanse, er utgangspunktet for samanlikningane innanfor kvar av variablane. Parvise testar viser då at for foreldrebakgrunn er det signifikante skilnader mellom gruppa med 2fS og 1fS og mellom gruppa med 2fS og 0fS. For delområde er det signifikant skilnad mellom Fjøra og Norane, men ikkje mellom Fjøra og Dalen. For klassetrinn er det signifikante skilnader både mellom 10. og 8. klasse og mellom 10. og 9. klasse.

I dei tilfella der det er meir enn to grupper innanfor ein variabel som vert samanlikna, dvs. for foreldrebakgrunn, delområde og klassetrinn, viser *p*-verdien ute til høgre om variabelen i det heile har betydning når det gjeld *ao*-realisering, og det ser me at kvar av variablane har. Tabell 2 viser såleis at alle skilnader, med unntak av skilnaden mellom Fjøra og Dalen, er signifikante på eller under 0,05-nivå.

Betaverdiane gjev eit bilete av kor sannsynleg i prosent det er at to personar med elles like eigenskapar varierer i *ao*-lyd dersom den eigenskapen som vert samanlikna, er ulik. Til dømes fortel dei oss at det vil vera sannsynleg at ein informant i 2016 vil ha ca. 18,1 % færre *ao*-lydar enn ein informant frå 2001-kullet. Det fortel oss også at dersom du er jente, vil du sannsynlegvis ha om lag 23,1 % færre *ao*-lydar enn ein gut i dette materialet. Her er også teke med eit utrekna 95 % konfidensintervall, dvs. den mest sannsynlege øvre og nedre slingringsmonnen.

Viss me ut frå desse resultatane skulle laga ein prototype på ein informant med høgast mogeleg prosent av *ao*-lyden, ville det vera ein gut i 10. klasse frå 2001-kullet frå Norane med to foreldre frå Sogndal. Kontrasten med eigenskapane til ein prototype som vil liggja i den andre enden av skalaen med lægst *ao*-prosent, vil derimot vera ei jente frå 2016-kullet frå Fjøra som går i 8. klasse og ikkje har nokon av foreldra frå Sogndal.

Like interessant som at det er skilnader mellom kor mykje *ao*-lyd informantane bruker ut frå kor mange av foreldra deira som er frå Sogndal, er det å sjå nærare på kvar foreldra til informantar utan sogndalsforeldre, kjem frå.

Oversynet i tabell 3 seier rett nok ikkje noko om korleis foreldra faktisk snakkar, men tek utgangspunkt i om foreldra kjem frå ein stad der *ao*-lyden tradisjonelt sett finst i talemålet (jf. Skjekkeland 1997, 49). Tala er småe, men det ser ut til å vera større sjanse for at borna ikkje har, eller har veldig låg frekvens av, *ao*-lyd om éin eller begge

foreldra kjem frå eit område utan *ao*-lyd. Blant informantar som har tileigna seg *ao*-lyden, finst likevel også informantar med foreldre frå utlandet.

Prosent <i>ao</i> -lyd	Ingen foreldre frå <i>ao</i> -område ¹⁴		0fS				2fS	
			Éin forelder frå <i>ao</i> - område*		Begge foreldra frå <i>ao</i> -område*		Begge foreldra frå Sogndal	
			N	%	N	%	N	%
0–5	9	64,3	4	50,0			1	4,2
6–15	3	21,4			1	33,3	3	12,5
16–40	1	7,1	3	37,5			1	4,2
41–85	1	7,1	1	12,5	2	66,7	13	54,2
86–100							6	25,0

Tabell 3. Foreldrebakgrunn med eller utan *ao*-lyd for informantar som ikkje har foreldre frå Sogndal samanlikna med informantar med begge foreldra frå Sogndal. **Ao*-område er her Sogn, Hardanger og Voss.

Materialet gir høve til å undersøkje nærare kva som kjenneteiknar dei informantane som har nær 100 % *ao*-realisering, og dei som har 100 % *å*-realisering. Det er i alt åtte informantar som har 100 % *å*-lyd, og det er fire frå kvart av opptaksåra, og det er like mange kvinner som menn. Alle dei åtte kjem frå delområdet i sentrum, Fjøra. Det er to som har éin forelder frå Sogndal, medan dei andre seks ikkje har nokon av foreldra frå Sogndal. Tre av dei åtte har anten mor eller far frå eit tradisjonelt *ao*-område, og tre har foreldre som anten kjem frå andre stader på Vestlandet, på Austlandet, i Trøndelag eller i utlandet. Bortsett frå éin forelder som har grunnskule som utdanningsbakgrunn, har alle dei andre foreldra høgskuleutdanning. To av informantane går i 9. klasse, medan dei seks andre går i 8. klasse på opptakstidspunktet.

Det er berre éin informant som har 100 % *ao*-realisering, så for å laga ei samanliknbar gruppe tek eg her med alle informantar som har minst 90 % *ao*-lyd. Den med lægst verdi har då 91 %. Då vert det i alt fem informantar: tre frå 2001-kullet og to frå 2016-kullet. Éin av informantane har berre éin av foreldra frå Sogndal, men den andre forelderen er då også frå Sogn og eit tradisjonelt *ao*-område. Dei fire siste informantane har begge foreldra sine frå Sogndal. Alle dei fem informantane er gutar. Fire av dei kjem

¹⁴ Foreldre frå Høyanger eller Ytre Sogn er ikkje rekna inn under *ao*-området. Per Arvid Ølmheim (1983, 63) skriv at *ao*-uttalen i ytre delar av Sogn er «mest vanleg i dei bygdene som grensar til midtre Sogn». Randi Solheim (2006, 170) er inne på at dei frå Høyanger assosierer dette språktrekket som eit kjenne-merke på sognemål, men at det er lite utbreidd blant innbyggjarane der, og at dei språkleg sett heller ikkje reknar seg som sogningar.

frå Fjøra og ein frå Norane. Fire av informantane oppgjev også at minst éin av foreldra har yrkesfagleg utdanning. Den femte har foreldre med høgskulebakgrunn. Tre av informantane går i 10. klasse, medan dei to siste kjem frå 9. og 8. klasse på opptakstidspunktet. Denne nærstudien viser at foreldrebakgrunn med *ao*-lyd ikkje er avgjerande for om borna *klarar* å tileigna seg dette trekket, men nokså avgjerande for om borna *vel* dette talemålstrekket fullt ut.

8.2 Informantutsegner

Tal kan gje overblikk, men samanheng mellom språk og sosiale kategoriar treng likevel ikkje forklara oss kvifor informantar snakkar som dei gjer. Sidan den språklege variabelen som er blitt undersøkt her, er eit språktrekk informantane har eit veldig bevisst forhold til, er det såleis også interessant å høyra kva dei seier når me i opptaka kjem inn på kva som er typiske trekk for å snakka sogndøl, og kva dei synest om sogndalsdialekten. «Når folk tenkjer på Sogndal, så tenkjer dei fotball, saft og dialekt», seier ein av dei mannlege informantane i 2016.

Når eg i intervju spør informantane om kva som er typisk for sogndøl, dvs. talemålet i bygda, er det *ao*-lyden som er hyppigast representert i svara. Her er nokre typiske døme:

- Nei, dei snakkar sikkert *ao*, *pao* og slikt uttrykk sånn, sogndølen hvert fall.
- I staden for å, seier me *ao*, sant.
- Det er sånne *ao*.
- Sånn *ao*, sånn *pao* òg.
- Nei, det er no vel sånn *ao*, *pao* greier det.
- Altså, me seier jo *ao* og *pao* og alt dette, desse orda der.
- Det er i staden for å, så seier me *ao*, sant. Det er det.
- Nei, det er vel denne *ao*-en.
- Når du bruker desse svære orda som *stao* og *pao* og ...
- Det er *ao*-lydane er no valdsamt sterke.
- Nei, det er sikkert *pao* og den lyden der, då, sånn «*stao no pao*».

I samtalanane kjem ein del informantar også inn på det å snakka breitt, og då er det nettopp *ao*-lyden dei dreg fram: «Snakkar veldig breitt og *dao* og ...». Ein annan informant seier at viss ein snakkar breitt, «då bruker du *ao* og *pao* heile tida», og ein tredje seier: «... at du seier *ao*, *ao*-lydane alle plassar dei skal vera».

Det er også knytt ein del oppfatningar til korleis dei vurderer å snakka slik. Nedanfor er ein del utsegner frå jenter frå 2001-materialet:

- Viss dei pratar heilt breitt, så kan det vera, synest eg kanskje det er litt harry.

- Eg synest det er litt teit når ein snakkar sånn skikkeleg breitt sognemål. Det høyrest så dumt ut på ein måte.
- Ja, eg synest det er ganske stygt med sånn skikkeleg breitt, liksom. Sånn overdrive, liksom.
- Men eg veit mange ifrå Sogndal som pratar veldig breitt. Det er skikkeleg sånn, nett som karestemme som pratar valdsamt breitt.
- Det er kanskje litt for breitt av og til òg.
- ..., men eg har ikkje så lyst til å prata sånn veldig breitt.

Det viser seg at desse reservasjonane mot å snakka tradisjonelt, som ofte er knytte til *ao*-lyden, også er vidareførte til jentene i 2016. Når dei kjem inn på å snakka breitt, refererer dei ofte til slik ein onkel eller bestefar snakkar. Det er tydelegvis ikkje noko som er så veldig typisk for deira eigen måte å snakka på, og det vert kopla til det maskuline, det som ein gjerne ler litt av, eller det vulgære:

- Eg høyrer ikkje så mange som snakkar sogndalsdialekten lenger. Dei snakkar meir sånn nynorsk. Meir sånne eldre menn som snakkar liksom sånn *ao* – *pao* og sånn og masse banning.
- Det er litt morosamt å høyra på ein sånn der sogndøl som har sånn ordentleg sognemålsdialekt. Det høyrest litt morosamt ut.
- Det er mest gutar og så nokre jenter (som har *ao*-lyden)

Det finst likevel døme på jenter som likar *ao*-lyden eller har *ao*-lyden i eige talemål sjølv om hovudtendensen ser ut til å vera at mange jenter ikkje ønskjer å markera seg ved å snakka breitt sogndøl. Ei jente frå 2016-materialet med to sogndalsforeldre er svært bevisst på språkvalet sitt og seier at ho tek det som eit kompliment om nokon seier at ho snakkar breitt, for det er eit teikn på at ho har klart å halda på dialekten sin. For dei som held på dei tradisjonelle trekka, er det ofte avgjerande at dei har støtte og eit fellesskap heime som også snakkar sogndalsdialekt. Fleire informantar seier at dei snakkar breiare heime enn ute, for heime er dei ofte også omringa av andre som snakkar sogndøl.

Kontrastivt kan me sjå litt på nokre utsegner frå gutane. Frå 2001-materialet seier dei:

- Eg synest det er bra å snakka sognemål. Det er bra dialekt.
- Eg har treft mange som tykte det var ein fælt koseleg dialekt, sa dei.
- Nei, for å ha ei eiga dialekt er no moro det, skilja seg litt ut frå andre.

Også gutar frå 2016 er stort sett i det positive hjørnet når dei omtalar dialekten:

- Litt tøft viss det er nokon som snakkar litt breitt. Det er litt annleis, litt unikt.
- Det å vera sogndøl skal vera litt spesielt.
- Eg synest me er heldige som har ein sånn dialekt, eigentleg. I staden for å berre for eksempel bu i Oslo, ein storby, [der] alle snakkar eigentleg ganske likt.
- Men tykkjer no det er ganske fint å ha si eiga dialekt, då.

Både jenter og gutar med ulik bakgrunn er inne på at det er bra at Sogndal har sin eigen dialekt sjølv om det ikkje er alle som pratar han, eller det ikkje nødvendigvis er noko dei sjølve snakkar eller har ansvar for. Blant begge kjønn, og særleg i 2016, er det fleire som er inne på at talet på folk som snakkar breitt, går nedover. Dei seier gjerne at folk i staden snakkar reint nynorsk eller bokmål.

9 Drøfting og oppsummering

Sogndal er regionsenteret i Sogn. Bygda ligg eit stykke frå Årdal og er som før nemnt ikkje nokon industristad, men den språklege blandinga som skjer i denne bygdebyen, kan likevel på mange måtar minna om språkblandinga som skjer i industribygder. Tilflytting til og utskifting av folk i Sogndal er store både på grunn av at staden er ein attraktiv studiestad, og av di folk kjem dit for å slå seg ned og arbeida der. Språkblandinga gjer difor at menyen i språkpoten heile tida utvidar seg. Når dei innfødde ikkje lenger er i fleirtal, eller dei ikkje er dei som leier an i utviklinga, kan dei tradisjonelle talemålsformene bli utfordra.

I doktoravhandlinga mi,¹⁵ som kartla både språk og språkhaldningar hjå 2001-kullet, kom det tydeleg fram at ei inndeling ut frå foreldrebakgrunn og kjønn viste interessante mønster når ein samanlikna det med graden av tradisjonelt talespråk og kva syn informantane hadde på dialekten i Sogndal. Gutar med minst éin forelder frå Sogndal var dei som var mest positive til den tradisjonelle varietetten av sogndalsdialekten (jf. Haugen 2004; Anderson 2005). Slik er det også i 2016-kullet. Desse sosiale bakgrunnsvariablane er ikkje ein nødvendig føresetnad for å snakka sogndalsdialekt, men det gjer det enklare å snakka slik om du har foreldre, slekt og vener som også gjer det.

Fleire informantar meiner sjølve at barnehage og skule har påverka måten dei snakkar på i dag. Det vert hevda at språket dei møtte i barnehage og skule var litt «finare» enn heime. Eg tenkjer at dei med dette meiner at typiske dialekttrekk er litt mindre tydelege på desse arenaene, og at dei her møter både tilsette og jamaldringar

¹⁵ Dei informantane som ikkje snakka eit vestnorsk talemål, vart i doktoravhandlinga tekne ut or den språklege analysen.

med andre språktrekk enn deira egne. Også dei som har fått mykje innputt med sogndalsdialekt heime, seier at dei har moderert språket sitt etter at dei begynte på skulen, eller at dei snakkar annleis med vener enn med dei heime. Styrkeforholdet mellom sosialiseringstansane er også noko Bugge er oppteken av når ho seier at born truleg vil velja dei variantane som er «sosialt mest relevante» (jf. Bugge 2016, 72).

Auka tilflytting har gjeve fleire språk i den samla språkpotten i bygda, og det er vorte større rom for talemålsvariasjon. Fridomen for ein sogndøl til å snakka variert er blitt større med åra. Det ser ut til at avtradisjoniseringa også er komen til Sogndal, og det er såleis rom for dei som veks opp til å forsyna seg av ein breiare overlokal «meny» utan at det får nokon konsekvensar (jf. Hårstad og Opsahl 2013). Ungdomane er vande med at det er stor variasjon i talemålet blant dei jamaldra, og det verkar som dei stort sett også aksepterer at det er slik. Ein mannleg informant frå 2016 seier: «Eg snakkar jo sognemål fordi at eg vil det, og ikkje fordi eg må det nødvendigvis.»

Det hefter likevel enkelte assosiasjonar til ulike måtar å snakka på. Det å snakka brei sogndøl med tydelege *ao*-lydar vert av mange jenter oppfatta som meir ein maskulin enn ein feminin måte å snakka på. *Ao*-lyden er eit trekk som er sosialt lada (jf. Bugge 2019: 64), og sidan mange jenter knyter noko maskulint til å snakka slik, vel dei det gjerne bort. Fleire gutar enn jenter verkar i det heile positive til å realisera *ao*-lyden når dei sjølve snakkar sjølv om *ao*-lyden er på retur også hjå dei. Ungdomsalderen er ei tid i livet då ein er svært oppteken av korleis andre oppfattar ein, så «speglinga» ein gjer seg hjå andre, kan verka inn på kva identitet og identitetsuttrykk ein vel (jf. Kiesling 2013).

Når nokre informantar er inne på at dei smiler litt viss dei høyrer nokon som snakkar veldig «breitt» sogndøl, er det tydeleg at somme også oppfattar det som litt komisk. Det verkar som om det å ha markerte diftongar (lang gliding mellom vokalane) representerer ein måte å snakka på som såleis ikkje appellerer til alle. Det er fleire informantar i 2016 som hevdar at det å snakka breitt sogndøl ikkje lenger er det som dominerer blant dei unge i bygda.

Det er likevel tydeleg at *ao*-lyden fungerer som ein viktig markør for sogndalsdialekten. Han er eit trekk som ofte gjer det lett å plassera at du er sogndøl, og det er også noko som vert oppfatta som breitt. Dette trekket har høg bevisstheit. Det er eit trekk dei som veks opp med denne lyden rundt seg, kan klara å få til, og som kvar enkelt som har tileigna seg lyden, kan velja om hen vil ha eller ikkje (jf. Mufwene 2001).

Både jenter og gutar kan gje uttrykk for at det er viktig å ta vare på sogndalsdialekten, men gutane verkar noko meir bevisste på å ta ansvar for dette. Ein gut svarar slik på spørsmålet om å ta vare på dialekten: «Det er jo noko eg håpar på [...] fordi det er ein fin dialekt. Og eg håpar at ungene mine, viss eg får ungar, kan snakka det og synast det er bra, liksom.»

Undersøkinga har vist at det har skjedd omfattande endringar med omsyn til realisering av *ao*-lyden mellom to ungdomskull i Sogndal. Eg har synleggjort at *ao*-lyden er ein variabel som er høgt framme i medvitte hjå dei som veks opp i Sogndal, at han er mogeleg å tileigna seg også for dei som ikkje får han direkte frå foreldra, at han kan uttalast med lang eller kort gliding, og at det såleis i stor grad kan handla om vilje til å ha han eller ikkje. Av den grunn er dette også eit språktrekk som kan endra seg gjennom livet. Assosiasjonar og verdiar som vert tillagde personar med dette språktrekket, kan i høg grad vera med på å påverka om *ao*-lyden vil halda seg eller ikkje i tida framover. Dette språktrekket ser ut til å vera på retur hjå ungdomar også i tradisjonelle støtteområde som t.d. i Hardanger (jf. Lid 2015). I industribygda Årdal finst lyden knapt nok i det heile hjå dei unge (jf. Myklebust 2012; Neteland 2014). Dette trekket har ikkje vore undersøkt systematisk på Voss i det siste, men Gunnstein Akselberg seier dette i ein e-post (30.03.2021):

Hovudinntrykket er nok at *ao*-lyden er mykje redusert, særleg mellom dei unge, og i kvardagsleg tale, men det finst regionale skilnader. Dessutan vert *ao*-realiseringa svært ofte nytta hyperkorrektivt av dei unge når dei skal «visa seg» som «ekte vossingar». Det er ikkje uvanleg.

Dette trekket finst tradisjonelt også i nabobygdene til Sogndal, men når trekket syner seg å vera på retur mange stader, vert det også mindre støtte å få for dette der. Kva som vil skje med *ao*-lyden i Sogndal på sikt, er det ingen som veit sikkert. Førebels er han til stades, men skilnaden mellom utbreiinga av denne diftongen blant ungdomar i 2001 samanlikna med eit tilsvarande ungdomskull i 2016 burde likevel få varsel-lampene til å lysa dersom ein vil unngå at «stao no pao» berre skal gå inn i historiebøkene som eit stivna uttrykk.

Referansar

- Anderson, Ragnhild. 2005. «The role of gender and parental background in language attitudes». *Acta Linguistica Hafniensia* 37 (1): 101–106.
DOI: <https://doi.org/10.1080/03740463.2005.10416085>
- Auer, Peter og Frans Hinskens. 2005. «The role of interpersonal accommodation in a theory of language change». I *Dialect Change. Convergence and Divergence in European Languages*, redigert av Peter Auer, Frans Hinskens og Paul Kerswill, 335–357. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bjørkum, Andreas. 1974. *Generasjonsskilnad i indresognsmål. Talemålet i industribygdi Årdal og dei fire næraste jordbruksbygdene*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Bugge, Edit. 2016. «Norske barns språksosialisering og språklige praksisfellesskap». *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 34 (1): 63–82.
- Bugge, Edit. 2019. «Foreldre, «filteret» og språkbrukeren». I *Fonologi, sosiolingvistikk og vitenskapsteori. Festskrift til Gjert Kristoffersen*, redigert av Jan Kristian Hognestad, Torodd Kinn og Terje Lohndal, 63–78. Oslo: Novus Forlag.
- Doublet, Maria-Rosa Raphaëla. 2012. «Bare fra Bergen, eller fra Fana i Bergen? En intern språk-krig mellom bergensvarietetene». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Fossheim, Marie. 2010. «Språket på Midøya – en sosiolingvistisk oppfølgingsstudie av talemålene på ei øy i Romsdalen». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Hassel, Øystein. 2019. «En sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet på Laksevåg i Bergen». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Haugen, Marit S. og Mariann Villa. 2016. «Lokalsamfunn i perspektiv». I *Lokalsamfunn*, redigert av Mariann Villa og Marit S. Haugen, 17–33. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Haugen, Ragnhild. 1998. «Variasjon og endring i sogndalsdialekten. Ei sosiolingvistisk undersøkning av talemålet i Sogndal». *Målbryting. Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg* 1: 1–168.
- Haugen, Ragnhild. 2004. «Språk og språkhaldningar hjå ungdomar i Sogndal». Dr.art.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Heggheim, Sindre. 2008. «Sognedialekta forsvinn». *NRK*, 15. januar, 2008.
<https://www.nrk.no/vestland/sognedialekta-forsvinn-1.4526024>
- Hernes, Reidunn. 2006. «Talemål i endring? Ein longitudinell studie av talemålsutvikling og Språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os». Dr.art.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Hildremyr, Helene, Helge Sandøy, Gunnstein Akselberg, Gjert Kristoffersen. «Språkutvikling på industristader. Ei longitudinell sosiolingvistisk gransking av talemåla i Årdal, Odda, Tyssedal og Sauda siste hundre åra», upublisert manuskript, sist endra 2010.
<https://folk.uib.no/hnohs/IP/Industristadprosjektet,%20prosjektskisse.pdf>
- Høgskulen på Vestlandet. 2021. «Campus Sogndal». Lasta ned 17. april, 2021.
<https://www.hvl.no/studentliv/studentliv-sogndal/Campus-Sogndal/>
- Hårstad, Stian og Toril Opsahl. 2013. *Språk i byen. Utviklingslinjer i urbane språkmiljøer i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kiesling, Scott. F. 2013. «Constructing identity». I *The Handbook of Language Variation and Change*, redigert av J. K. Chambers og Natalie Schilling, 343–362. 2. utgåve. Chichester: Wiley-Blackwell.

- Labov, William. 2010. «The social motivation of a sound change». I *The Routledge Sociolinguistics Reader*, redigert av Miriam Meyerhoff og Erik Schleeff, 292–322. New York: Routledge.
- Larsen, Amund B. 1926. *Sognemålene*. Oslo: Det norske videnskaps-akademi, i kommisjon hos Jacob Dybwad.
- Lid, Hallvard. 2015. ««Men Odda e' jo da naturle' sentere' fy oss, dao». Ei sosiolingvistisk gransking av variasjon og endring i dialekta i Ullensvang herad». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Mufwene, Salikoko S. 2001. *The ecology of language evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myklebust, Elinn Devold. 2012. «Årdalsdialekten – ein koiné?. Ei sosiolingvistisk gransking av talemålet i Årdal 65 år etter industribygginga». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Neteland, Randi. 2014. «Koinéforming av industristedtalemål: en sosiolingvistisk studie av språkutviklingen i Sauda og Årdal de siste hundre årene». Ph.d.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Nornes, Marianne Valeberg. 2011. «Bergensk i Bergenhus - ei sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet i Bergenhus bydel». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Sandøy, Helge. 2016. «Kapittel 1 Språkendring». I *Norsk språkhistorie I. Mønster*, redigert av Helge Sandøy, 66–72. Oslo: Novus.
- Sandøy, Helge, Gunnstein Akselberg og Gjert Kristoffersen. «Dialektendringsprosessar. Prosjektskisse». Upublisert manuskript, sist endra 2008.
<https://w2.uib.no/filearchive/full-prosjektskildring-dialektendringsprosessar.pdf>
- Skjekkeland, Martin. 1997. *Dei norske dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: HøyskoleForlaget.
- Solheim, Randi. 2006. «Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industri-samfunnet Høyanger». Dr.art.-avhandling, NTNU.
- Statistisk sentralbyrå. 2021. «Sogndal (Vestland)». Lasta ned 17. april, 2021.
<https://www.ssb.no/kommunefakta/sogndal>
- Steinsholt, Anders. 1964. *Målbryting i Hedrum*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Steinsholt, Anders. 1972. *Målbryting i Hedrum 30 år etter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stokstad, Ingunn. 2007. «Talemål og livsverd. Ein aldersavgrensa populasjonsstudie blant ungdomar i Aurland i Sogn». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Sundgren, Eva. 2009. «The varying influence of social and linguistic factors on language stability and change: The case of Eskilstuna». *Language Variation and Change* 21 (1): 97–133. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954394509000040>

Sævik, Ragnhild. 2000. «Variasjon og endring i talemålet på søre Sunnmøre. Ei sosiolingvistisk gransking av talemålet i Herøy, Ulstein, Hareid og Sande». Hovudfagsoppgåve, Universitetet i Oslo.

Talebanken. 2021. «Corpuscle :: Talebanken». Lasta ned 20. april, 2021.

<https://clarino.uib.no/korpuskel/corpus-list?collection=Talebanken>

Villanger, Silje. 2010. «« Da hadde vært litt kult visst vi hadde snakka strilsk om hondra år». Ei sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet i Øygarden». Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.

Ølmheim, Per Arvid. 1983. «... sa sogningen til fjordingen» *Målføre i Sogn og Fjordane*. Bergen: Sogn Mållag, Firda Mållag.

Aasmundstveit, Olav. 2008. «Høtt skjer' a? Ei sosiolingvistisk gransking av talemålet til unge i Vest-Telemark». Hovudfagsoppgåve, Universitetet i Bergen.

Abstract

The realization of the linguistic variable /aʊ/ versus /ɔ/ in nouns, verbs and adjectives is compared between two groups, a total of 72 pupils, from the junior high school of Sogndal. The first group was recorded in 2001 and the second in 2016. Also, other social variables like parental background, gender, grade level and local area are examined in the materials. The results show that all these variables have explanatory power for the realization of this variable and the way these informants choose to speak. Having at least one of their parents from Sogndal seems to be an important common feature for those who diphthongize. It is nevertheless not a predictor for using this variant. In this paper it is argued that the youngsters make linguistic choices based on how they want to identify themselves linguistically. The latter is also based on statements from the informants.

Ragnhild Lie Anderson

Universitetet i Bergen

ragnhild.anderson@uib.no